Należytość pocztową uiszczono ryczałtem.

РІДНА МОВА

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ МІСЯЧНИК,

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: WARSZAWA, UL. STALOWA 25 m. 10, ТЕЛ. 10-24-05. КОНТО ЧЕКОВЕ: П. К. О. № 27110. РЕДАКЦІЯ ВІДПОВІДАЄ НА ЛИСТИ Й ВЕРТАЄ РУКОПИСИ ЛИШЕ ТОДІ, КОЛИ НА ТЕ ДОЛУЧЕНО ВІДПОВІДНОГО ПОЧТОВОГО ЗНАЧКА.

ПРИСВЯЧЕНИЙ ВИВЧЕННЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР І ВИДАВЕЦЬ *Проф. Д-р* ІВАН ОГІЄНКО

ПЕРЕДПЛАТА *В КРАЮ*: НА РІК 6 ЗЛ., НА ПІВ РОКУ 3 ЗЛ., НА ЧВЕРТЬ РОКУ 1·50 ЗЛ. *ЗА ГРАНИЦЕЮ* 1 АМ. ДОЛ. (АБО ЙОГО ВАРТІСТЬ УВ ІНШІЙ ВАЛЮТІ) РІЧНО. — РУКОПИСИ ДЛЯ ДРУКУ МУСЯТЬ БУТИ НАПИСАНІ НА МАШИНЦІ АБО НАЙВИРАЗНІШЕ РУКОЮ). — ЦІНА ПРИМІРНИКА 50 ГР.

РІК I. СІЧЕНЬ 1933 РОКУ ЧИСЛО 1.

Від Редакції.

Добрий розвиток літературної мови багато залежить від відповідного наукового її вивчення та від постійної популяризації цього вивчення серед широкого громадянства. Українській мові в цім відношенні зовсім не повелося, бо в той час, коли інші культурні народи давно вже мають поважні журнали для вивчення своєї мови, ми їх зовсім не маємо.

Щоби направити цю болючу недостачу нашої культури, приступаємо до видання науково-популярного місячника »Рідна Мова«, присвяченого всебічному вивченню української мови. Журнал виходитиме зшитками в 16-24-32 ст. друку (в залежності від числа передплатників) in 8⁰ й міститиме короткі статті з найріжніших відділів української мови: історія української мови, її давні памятки, історія українського мовознавства, життя слів (семантика й етимологія), українська літературна мова й вимова, відміни мови наддніпрянської від наддністрянської, український наголос (акцент), подвійні форми нашої мови, українська діялєктологія, мова церковно-словянська й українська, архаїзми нашої мови, українська палеографія й палеотипія, правопис, чужі слова в нашій мові (особливо ж москалізми й полонізми), питання складні нашої мови, чистота й правильність української мови, помилкові й невдалі вирази в нашій письменницькій мові, українська наукова термінологія, методика навчання рідної мови, листування з читачами в справах мови, мовні завдання, головні питання загального мовознавства, українiстична бібліографія, рецензії, мова наших часописів та книжок і т. п.

До співробітництва в журналі сердечно запрошуємо ще раз усіх наших українiстів та знавців рідної мови.

Закликаємо всіх щиро обєднатися на сторінках »Рідної Мови« й спільними силами допомагати розвиткові української літературної мови. Кожну поважну думку в справах нашої мови приймемо з подякою, не оглядаючись на те, чи вона йде від фахової чи нефахової особи. Хочемо створити з »Рідної Мови« загально-українську трибуну, де кожний заінтересований знайде потрібну йому відповідь на сумнівні питання чистоти й правильности нашої мови.

»Рідна Мова« — перший того роду журнал на українському ґрунті, тому ласкаво просимо наших читачів бути вибачливими до наших можливих недостач, а може й прогріхів. Віримо, що спільними силами ми таки знайдемо правдиву дорогу й підемо нею до головної мети нашої — допомоги нормальному розвиткові української літературної мови. Для того будемо оминати непотрібні дискусії, подаючи якнайбільше навчального матеріялу.

Приступаємо до цього важливого видання без усякої матеріяльної бази і без потрібного числа передплатників, але в повній надії, що всі, кому дорогий добрий розвиток української мови, всіма засо-

бами підтримають нашу культурну ініціятиву й численною передплатою забезпечать існування »Рідної Мови«.

Хочемо оперти свій журнал хоч на нечисленній, але міцній духом ґрупі правдивих прихильників культури рідної мови, що не пожаліють ані гроша, ані труду на цю висококультурну ціль. Для них при »Рідній Мові« засновується також »Бібліотека Рідної Мови«, де будуть друкуватися більші відбитки або й окремі праці з україністики.

Звертаємося до всіх наших щирих Прихильників із сердечним проханням прикласти всіх своїх старань, щоби мале число наших передплатників у найближчому часі вдесятеро збільшити, бо тільки тоді буде забезпечене нормальне існування »Рідної Мови«. Для цієї ж цілі при »Рідній Мові« постійно буде окремий »Фонд Рідної Мови«, і про нього просимо ніколи не забувати наших Прихильників та Добродіїв української культури.

Щоби дати змогу й широким кругам нашого громадянства глибше зацікавитися своєю рідною мовою, призначуємо на наш журнал загальноприступну передплату. Для теї ж мети частина статей в »Рідній Мові« буде зовсім популярною змістом і формою, запроваджуємо й сторінку для наших молодших.

В десятках теплих листів до Редакції наші Прихильники бажали нам щасливого успіху й доброго поводження. Сердечно всім дякуємо. Віримо, що голоси ці були щирими, і що наші Прихильники доложать тепер усіх сил своїх, щоби вторувати »Рідній Мові« рівну дорогу до корисної й спокійної праці.

З глибокою вірою в світлу будучину, повні добрих надій і мужнього запалу, сміло приступаємо до своєї відповідальної праці.

В справі нашої письменницької мови.

Ніхто не буде про це сперечатися, що наша вкраїнська письменницька мова перебуває тепер в стадії розвитку. Так як кожне живе тіло перемінює старі зужиті клітини на нові, такий самий процес переміни матерії переходить і кожна жива мова. Старі зужиті архаїзми передають до музейних складів, а на їх місце входять інші, нові, а побіч того витворюються нові вислови термінологічні в міру розвитку науки та поступу. Цю другу категорію висловів треба щойно витворити, а до того покликані в першу чергу фахівці дотичного знання й філологи. Перші слідкують за тим, щоби новий термін відповідав свойому призначенню, другі пильнують знову, щоб нововведений термін відповідав своїми вимовою й формою правилам нашої народньої мови.

Це конечно потрібне в культурному розвитку нації. Покищо треба послуговуватися чужою термінологією, та хоч вона буде для нас зрозумілою, то однак чужа термінологія, якої нарід не може заступити своєю, віднімає нації право зачисляти себе до культурних народів.

Та при тім творенні своєї термінології вважає дехто за потрібне на місце висловів, що повинні, на їх думку, як архаїзми відійти, вводити до письменницької мови нераз зовсім без потреби штучно творені слова, які часом так фатально видумані, що не знати, чи сміятися з них, чи плакати.

Це правда, що кожний, хто має діло з письменством, має обовязок не лише дбати про чистоту мови, але й збагачувати її новими висловами. Та хай же це збагачування не буде засмічуванням теперішньої письменницької мови, що приносить цій мові чимало шкоди й робить її незрозумілою. Коли б іти тим шляхом далі, то по яких пятидесяти роках годі буде без словника зрозуміти книжку, тепер написану.

Я нагадаю хоч би таке кострубате, в нашім письменстві загніжджене словечко, як »прийдешній«. Донедавна вживали ми слова, всім зрозумілого: »будучий«, — те, що буде. Та це комусь видалось архаїзмом, бо в церковній мові є слово »будучий«. Отож зразу заступлено його словом »майбутній«, що зовсім не відповідає тому, що буде напевно, лиш тому, що може, має бути (мабуть). Та згодом і цього було декому замало і хтось видумав слово »прийдешній«. Ну, гаразд, це означає того, що прийде, а як сказати

про того, що приїде, припливе або прилетить?

Та чи треба нам справді видумувати нові вислови та звороти для розвитку та збагачення нашої мови?

Наша народня вкраїнська мова багата на ріжні нарічча-діялєкти в ріжних частинах нашої широкої батьківщини. Ми їх не вживаємо, вважаючи те за провінціялізми, льокалізми і т. п. Та ми їх ще гаразд не розслідили й не знаємо, які мовні скарби ховаються в тих ріжних діялєктах, які там мовні перлини, що їх тільки брати б повними пригорщами до нашої літературної мови. Ми прямо ногами топчемо по тих перлинах мовних недоціненої вартости. Нам би слідувало в тій велетенській праці розвитку письменницької мови подбати про те, щоб ті діялєкти спрямувати в одне велике мовне річище, з якого треба виловити ті перлини, а вони певно заступлять нам видумувані штучні мовні дивогляди. Коли цього доконаємо, тоді викинемо з письменницької скарбниці всі »прийдешності«, а на їхнє місце дамо право громадянства тому всьому, що створив дух українського народу за останню тисячу літ свого розвитку.

Недавно завело наше »Діло« в себе »мовний куток«, де від часу до часу появлялися мовні справдешні й видумані прогріхи ріжних письменників, були й довші статті про »Чистоту та правильність української мови« Професора Д-ра Івана Огієнка в »Новім Часі«, та те все до розвитку мови не багато причиниться, бо вони — як уміщені в щоденниках — із часом губляться та забуваються, і не буде з них пожитку на довшу мету.

На мою думку до того потрібний окремий журналик мовний. У ньому треба обговорювати питання письменницької мови, поміщувати відшукані вислови з наших діялєктів, а навіть давати цілі статейки, оповідання тощо, писані мовою діялєктів із названням місцевости, з якої цей говір взятий.

До Редакції мали би входити фахівці письменницької мови, вона повинна б бути найвищим ареопагом у справах мови, а інтересовані мали б право звертатися до тієї інституції з питаннями в справах своєї мови. У тім журналі треба допустити до слова також і нефахівців.

Сюди повинен би перенестися й куток мови з »Діла« та з інших українських органів.

Д-р Андрій Чайковський.

Давальний учасництва.

Високодостойному Др. Андрію Чайківському з глибокою пошаною присвячув автор.

В попередніх своїх нарисах у »Новім Часі« я вже не один раз зазначав, що в наддністрянських говорах ізбереглося багато нашої цінної старовини, — і в фонетиці, і в формах, і в складні та словах. Деякі з цих старовинних залишків надзвичайно цікаві, глибоко відповідають самому духові нашої мови, а тому дуже бажано, щоби такі архаїзми якнайбільше йшли й до мови літературної. У інших народів подібні стародавні форми дбайливо оберігаються, яко скарб національний, а в нас до них звичайно ставляться аж занадто легенько. Про одну з таких стародавніх форм я й хочу оце сьогодні поговорити зо своїми читачами.

Давні словянські мови, як старо-словянська і др., кохалися в особливій формі, що зветься давальний заінтересованої особи чи давальний учасництва (dativus commodi або incommodi), цебто — коли відбувалося щось на користь чи на шкоду якійсь особі, то назву теї особи ставили в давальнім відмінкові без прийменника (на питання: кому). Так, від глибокої давнини в теперішнім євангельськім тексті читаємо: Сотнику нікоему раб хотяше умрети Лк. 7. 2, Ність добро от'яти хліба чадом Мт. 15. 26, Абіє очистися єму проказа Мт. 8. 3, Аще кому брат умреть 12. 19, Вам же і власи всі ізочтені суть Мт. 10. 30 і т. п.

Такі самі форми часто знаходимо і в українських давніх актах, а це показує, що то були форми справді живої нашої мови. Ось приклади. Галицька грамота 1401 р.: Поколя єму князь уѣхал. Волинська книга 1577 р.: Руки і ноги мні

попухли 101, Взял ми з бодні чтыри копи грошей 102, Виділ єсми трупа, которому голова стята 99. Запис молдавський 1654 р.: Быше бо зять Василієви воєводі. Полтавські судові акти 1665 р.: Бараны Хведорови Дядечкови покрал 31, Забил мнѣ Олексий звиру 26 і т. п.

Оці стародавні форми т. зв. »давального учасництва« (вони часом збігаються з давальним приналежности) надзвичайно поширені по всіх говорах Наддністрянщини, — це тут зовсім звичайні форми, частіші за форми з прийменником *у, в, для*. Ось трохи прикладів із Бучацького повіту, що їх знаходимо в »Етноґр. Збірнику« т. VI: Захорувала циганови дитина 246, Вмер єдному синови тато 266, Вмерла єдному чоловікови жінка 294, Бідному чоловікови вмерла дитина 110, Єдному парупкови хорувала мама 349, Єдні жінці вмер чоловік 67, Єдні доньці вмерла мама 68, Мені здохла кобила 105, Єдної (пчоли) мені не стає 328, Аби му кони ни вкрали 75 і сила т. п.

Такі самі форми давального безприйменникового запанували, річ ясна, і в мові літературній наддністрянських письменників. Своїм звичаєм відходжу набік, нехай краще за мене говорять самі приклади. Ів. Франко, »Зах. Беркут«: Ратище виховзлось їй із рук 25; »Ів. Виш.«: І отрутою страшною накипає нам душа 65. А. Чайківський, »Віддячився« (1913 р.): Хлопцеви були звязані руки 9, Втік татаринови з петлі 29, Я тоді хлопчину татаринови конокрадови відбив 29; »На уходах«: Забирали їм овець 12, Заберіть їм коні 40. О. Маковей, »Ярошенко«: Текла йому кров 91, Зітханє виривалося з грудий людям 151, Народові відберуть і се, що дали зі страху 293. В. Стефаник, »Дорога« (1917 р.): Очи йому згасли 11, Голова йому розскакується 11, Жінка тобі зла 74. В. Щурат, »Слово о п. Ігор.«: Вік вкорочувався людям 25. Б. Лепкий, »З житя«: Вандзі черевики подерлись 7, Вам жінка хора 57, Олексі тоді аж ніжки задріжали 23; »З глибин душі«: Гуцулови руки млють 30; »Мотря«: Вуси їм ще й не засівалися 7, Царським людям душа влізла в пяти 12, Перебив князеві гетьман 25. В. Бірчак, »Василько«: Мені пропали тобі позичені гроші I. 35, Я здобув край, який забрано батькові II. 90.

Сучасні молоді письменники наддністрянські так само обіруч користають із цієї форми. Напр. Ю. Шкрумеляк ув »Огні з полонин« 1930 р. добре подає: Юрі почорніло в очах 33, Сидячи батькови на руках 34, Юрі стали сльози в очах 38, Гадаєте, що ми цісареви в голові 52, Іванови помутилося в голові 58, Юрі полекшало на душі 61 і десятки т. п. (Ю. Шкрумелякові, в інтересах літературної вимови, варто б уже писати D^1 на -ові, а не місцеве -ови).

Такі ж самі форми звичайні і в наддністрянській пресі, особливо в менше виправлених писаннях: Йому забрано приватну кореспонденцію »Діло« ч. 10118, Вкрав йому окрасу голови »Г. В.« 1922 р. ч. 55, Авта вкрадено команді »Н. Час« 1932 р. ч. 232 і т. п.

Трохи не те бачимо в говорах східноукраїнських, — тут форма давального учасництва хоч і не рідка, але дуже частії й форми прийменникові, напр.: у мене (а не мені) батько помер, у сусіда комору обікрали, у вдови останнє забрали, болить у мене голова і т. п.

Форми з прийменником *у, в, для* так само відомі з найдавнішого часу, тільки вдавнину були вони рідкими, а пізніше частішими стали лише в памятках наддніпрянських. От приклад із Полтавських судових актів: Сеѣ осени викрадена в мене комора 168.

Ось через це в наддніпрянській літературній мові більше панують форми прийменникові. Напр. Котляревський, »Енеїда«: В Енея заболіли ноги II. 6. Т. Шевченко: Що в маленької на той час боліло 160. Б. Грінченко, »Під тихими вербами«: В його батько вмер 80, Пропав у мене віл 78, У Грицька землю відібрали 138, Небо всміхнулось до його 24. Рильський, »Пан Тадеуш« 1927 р.: У його кучері як срібло посивіли 15.

Російська літературна мова майже зовсім не знає безприйменникових форм давального учасництва, — має тут звичайно форми з *у, для*, напр.: У меня болит голова, Тургенів. У меня зубы болят, Гончарів. Что у тебя болит, Достоєвський. Ці російські форми сильно впливають і на

повстання прийменникових форм у наддніпрянських письменників.

Але треба сказати, що в живій придніпрянській мові безприйменниковий давальний учасництва не такий уже рідкий, — часто знаходимо його в казках, піснях, приказках. У тих письменників, що добре знали живу народню мову, напр. у М. Вовчка, це форма зовсім не рідка.

Ось трохи прикладів. Т. Шевченко: Стали їм в пригоді 171, Цареві московському коня напоїла 160. І любив, і кохав, собі дівчину мав, Метл. 25. І брові йому чорні, М. Вовчок. Б. Грінченко: »Під тих. верб.«: Йому жінка вмерла 67, Аж розум йому туманів 242, Гнівний огонь блиснув йому в очіх 289, Їй увірвався голос 129. Коцюбинський І: Вогник блиснув йому в оці 31. М. Рильський, »Гомін« 1929 р.: Досі ще стоїть той крик мені в ушах 35, Хто завинив йому 34; »Пан Тадеуш« 1927 р.: Обличчя свіжеє йому що-раз шаріло 31.

Цікаво тут зазначити, що на старожитність і красоту форми давального учасництва звернули тепер пильну увагу й письменники Великої України. Ось у мене в руках книга 2-3 за 1932 р. журналу »Життя й Революція«, — і по всіх статтях цього журналу повно форм давального учасництва (подам їх далі в відповідних статтях). Здається, що в цім київськім журналі якась одна рука зовсім добре всім статтям вносить цю гарну старовинну нашу форму.

Прийменникові форми знаходимо часом і в письменників наддністрянських, але мало. Так, їх любить тепер Ю. Шкрумеляк; в його »Огні з полонин« читаємо: Радість ясніла в її (ліпше: їй) в очах 51, В Марії (ліпше: Марії) серце завмирало 12, Закипіло в Юри (ліпше: Юрі) серце 19 і т. п. Але таких форм варто вживати якнайменше.

Безприйменникові форми давального учасництва — це наші стародавні форми, широко відомі всім українськім говорам, особливо західним; добре відомі вони й іншим словянським мовам, напр. мові болгарській, а це вказує, що ті форми — то ще набуток прасловянський, що тісно звязаний із такими ж формами в мовах індоевропейських.

Нехай нам ці форми станують за красномовний приклад, що при виробленні одної спільної української літературної мови треба бути дуже обережним і добре оглядатися на все те, що маємо. Бо ж не все »галицьке« зле, як і не все наддніпрянське добре. Мусимо глибоко й розумно аналізувати мовні форми, і, приймаючи все доладнє, не цуратися й свого тільки тому, що воно своє. Цебто робити так, як навчає нас Книга Буття українського народу (»Кобзар«):

І чужому научайтесь,
Свого не цурайтесь...

Проф. Д-р. Іван Огієнко.

Знання мови необхідне кожному.

I.

Не лише українські інтелігенти, але й більше розвинені селяне, що беруть діяльну участь в громадському житті, дуже часто переживають неприємне почуття незручности й безрадности, коли доводиться їм писати чи виступати з промовами.

Можна сміло сказати, що лише маленький відсоток українських інтелігентів добре знає свою літературну українську мову, докладно розуміє її та вміє з неї користатися. Ще менше таких, що глибше відчувають її природу: будову, службово-логічну ролю, музику й красу.

Зрештою, незнання й невідчування природи рідної мови — це прастарий гріх цілого людства. Люде теї самої національности, вживаючи рідної мови, часто-густо одні одних не розуміють. Звідсі повстають такі вирази, як: »Говорять ріжними мовами«, »Вибачте, я вас не зовсім розумію«, »Ви мене зле зрозуміли« й т. д. І скільки непорозумінь, скільки шкоди, а навіть драм викликає це недосконале знання своєї рідної мови та невміння користатися з неї! Візьмімо листи між приятелями чи родичами, торговельне листування, умови (контракти), духовні заповіти (тестаменти), газетні статті, при-

людні промови, ріжні протоколи, резолюції, постанови. Неточний зміст слів, неправильно побудоване речення може довести до ворожнечі, скандалу, суду, страт...

II.

Без належного знання й відповідного вживання мови не може бути нормального національного життя та його розвитку. Мова — дзеркало думок, почувань і волі. Без правильної мови вони каліки. Найкраща думка гине в голові, а почуття в серці, коли той, що їх зродив, зле володіє мовою. І хто не спостерігав, як іноді мучаться люде, щоби передати свою думку іншим, і часом не можуть цього зробити, бо не мають запасу відповідних слів, не знають їхніх форм і не вміють повязати їх належним способом.

Справді, недосконале знання рідної мови — це страшне духове каліцтво: язик у роті — неначе тобі задубіла колода, вухо — напів глухе, око — підсліпувате, душа — звязана птиця, що не може розгорнути своїх крил. І навпаки, добре знання й володіння мовою — це вже половина успіху в житті, ключ до щастя. А до того, чиста правильна мова — найкраща музика, джерело високої насолоди.

Тому кожний нарід, що йде вперед шляхом поступу й розвитку, відчуває потребу управильнити рідну літературну мову свою, відшліфувати її, як найдорожчий у світі діямант, щоби найлегше й найясніше, з усіма кольорами веселки відбивалися в ній його думки, почування, поривання, ідеали, внутрішня й зовнішня природа.

III.

Давно вже відчуває цю потребу й українське громадянство. Читаючи часописи та книжки, ведучи розмови та слухаючи промовців, ми часто переживаємо таке, немов би були присутніми при »вавилонському помішанні мов«: чужі слова, ріжні неправильні форми, чудернацька будова речень, не цілком зрозуміле, чуже нам передавання думок, хоча й нашими, ніби зрозумілими словами і т. д.

Особливо тяжке становище українських журналістів і письменників. Ріжні видавництва й редакції мають свої улюблені слова й форми. Добре ще, коли там сидять люде, що справді знають мову. Але буває й таке, що редактори й видавці просто калічать правильну мову рукописів...

Мова письменників повинна бути взірцем для читачів. Так колись у нас бувало, так робиться в культурному світі й тепер. У суперечці за мову громадяне часто покликалися на письменників: такий то, мовляв, сказав так, а не інакше. А теперішні письменники часто завзято відпекуються мови своїх друкованих творів:

— Я невинен. Це видавництво мені так »поправило« мою мову...

Між іншими, і автор цих рядків не може взяти повної відповідальности за мову своїх друкованих творів...

І навпаки, видавництва й редактори мають багато замороки з авторами й своїми співробітниками, що зле знають рідну літературну мову, але беруться писати. І як наслідок цього сумного явища маємо те, що рідко зявляється на нашому ринку книжка, видана доброю українською мовою.

VI.

Отже, коли б нас спиталися, хто з українців повинен поглиблювати свої знання рідної літературної мови, ми не вагаючись відповіли б:

— Усі — від професора, вчителя середньої й нижчої школи до письменника, журналіста, редактора, видавця, громадського діяча, священника, адвоката, банківця й просто батька й матері. Всі мусять учитися доброї української мови.

В таких умовинах нашої дійсности »Рідна Мова« стає одним із найпотрібніших часописів для кожного українця. »Рідна Мова« повинна бути в кожній українській установі, організації і в кожній родині, бо знати свою рідну літературну мову й уміти правильно її вживати — то не тільки потреба кожного, але й національний обовязок та питання нашої чести й гідности.

Хто з цим погодиться, в того без сумніву журнал »Рідна Мова« завжди буде під рукою.

Володимир Островський.

Москалізми в українській мові.

Давніше, а не раніше.

В українській мові маємо не мало й таких москалізмів, що їх чуже походження не відразу кидається нам у вічі. До таких належить, напр., уживання слова »раніше« замість »давніше«.

»Раніше« в українській мові визначає тільки »перше« або »рано«. Напр.: Я вернусь додому раніше, як ти. Я встаю раніше від тебе. Сьогодні я встану раніше. Прийду до тебе раніше. Ось добрий приклад із »Пана Тадеуша« в перекладі М. Рильського 1927 р. ст. 125: Граф, мріями багатий, доводить, що йому Тадеуш перебив, що він рогатину раніше ухопив. Або: Два пани, а одні штани: котрий раньше встав, той ся і вбрав, Номис ч. 1180.

Коли ж нам треба передати розуміння »колись, давно«, тоді вживаємо слова »давніше« (а не раніше). Ось трохи добрих на це прикладів. Байки Л. Глібова 1904 р.: На біса щук пускаєш (у ставок), пане брате, усіх лящів позводиш, — їх щуки заїдять. »Даремна річ«, сказав хазяїн, »жалкую, чом давніш не звів« ст. 42. Б. Грінченко, »Під тих. вербами«: Бачив її раз чи двічі, але давніше, маленькою ще дівчинкою 39; Якби йому хто сказав коли давніше, що він тут буде 240. »Пан Тадеуш« в перекладі М. Рильського 1927 р.: Та за взірцем старим була збудована (коршма) давніше 101; Давніше, та пощо у давнині шукати 195; Пізнав свою сусіду, давніше ворога 296.

Така форма з »давніше« для письменників наддністрянських — річ звичайна. Напр. »Захар Беркут« Ів. Франка: Сам князь не довіряв йому так, як довіряв давніше 101. »Малолітній« А. Чайківського: Сам узявся, як давнійше, за инші діла 14; Тепер ще більше їдуть, чим давнійше 100; Вона чула давніше від людей 133.

Російське »раньше, ранѣе« визначає й »колись«: Раньше лучше жилось. Підо впливом ось цього російського »раньше« наддніпрянські письменники дуже часто вживають »раніше« замість свого »давніше«. Ось приклади з »Боротьба« Петра Колесника (»Життя й Революція« 1932 р. кн. 2-3): І як про це Андрій раніше не подбав 16; Дивується, як таки про нього раніше не подумав 28; У нього щось там раніше було 41. Взагалі, редакція київського журналу »Життя й Революція« не звертає уваги на цей москалізм і часто його вживає. Так, у тій самій книзі знаходимо цей вираз у Ю. Зорі (»Аванґард): Раніш крутень обточували в кулачках 55, Раніш ми відкладали заготівлю 52; у Д. Косарика: Пакет був раніш заготовлений 82 і т. п. На такі вирази редакція мусить звернути пильнішу увагу.

Часом бачимо »раніше« для означення зовсім недавно-минулого, напр. у М. Рильського: Асесор, царського раніш слуга закону 296. Але й тут докладнішим було б ужити слова »давніше«.

Отож »давніше« — »це давно, колись«, а »раніше« — це »перше«. Ось речення для зрозуміння їх ріжниці: Давніше я все вставав раніше від тебе, а тепер спізнююсь.

Проф. Ів. Огієнко.

Притча про самоцвіт.

Недавно, передивляючись листки літературного збірника, натрапила була я на поему В. Самійленка: »Притча про самоцвіт«. У ній каже поет ось що: У куряві на дорозі лежав блискучий самоцвіт, ні від кого не замічений. Ніхто не турбувався, що ось під ногами скарб йому лежить. Аж надійшов чоловік, що уважно придивлявся довкруги, знайшов той самоцвіт, обтер його з куряви. І засяв самоцвіт блеском небувалим та здивував байдужу товпу.

Тею людиною, що підняла самоцвіт — нашу рідну мову — із забуття, це, каже поет, був Тарас Шевченко. За його старанням, у сяйві його талану, забута наша »рідна мова« дійшла до небувалого значіння. Кожне серце стрепенулося на голос чарівних звуків рідної мови. Люде пізнали, що отся звичайна народня мова — це невичерпне джерело, з якого можна брати повними пригорщами.

Із цієї ж бездонної скарбниці черпала

й наша велика письменниця — Марко-Вовчок. Вона — правдивий мистець народнього вислову — всією своєю ніжною істотою додає чару рідній мові й творить дивну музику слів.

Продовжуймо ж традиції наших великих попередників і плекаймо нашу рідну мову!

Головно ми, жінки, з природи вражливі на красу, не можемо остатись байдужими у цій важливій ділянці нашої культури. Мусимо свято берегти наші цінності, щоб передати їх майбутньому поколінню, мусимо чутко стояти на сторожі чистоти рідної мови, бо вона ж — підвалина нації. Творімо літературні гуртки, читаймо якнайбільше. Духовий провідник і покажчик у нашій культурній мовній праці вже є, бо ось появилось перше число довго очікуваного журналу »Рідна Мова«.

Тепер за нами слово: доложімо всіх своїх зусиль, щоби піддержати цього нашого мовного провідника, що високо триматиме »блискучий самоцвіт«, щоби зберегти його від теї куряви, в якій тоне байдужа товпа.

Ярослава Мандюкова.

Замітки про окремі слова.

Кременчуцький, а не Кременчужський, Кременчук, а не Кременчуг. Українська назва відомого міста на Полтавщині — Кременчук, а по-російському — Кременчуг. Форма »Кременчук« відома з давнього часу. Так, у стародавніх кременчуцьких записах читаємо (див. »Палеографическій Изборникъ« І. Каманина, Київ, 1899 р.): запис 1654 р.: у Кременчуку, в Кременчуку; запис 1692 р.: Дѣялося в Кременчуку. Сьогоднішня жива народня вимова: Кременчук, з Кременчука, в Кременчуці або в Кременчуку. Пор. народню пісню: Пливе щука з Кременчука, пливе собі стиха, або: Пливе щука з Кременчука, луска на їй сяє (П. Чубинський: Труды этнографическо-статистической экспедиціи, т. V ст. 13). Преса й журнали великоукраїнські все пишуть тепер »Кременчук«, напр.: Найда з Кременчуку (»Життя й Революція« 1932 р. кн. 2-3 ст. 82). Прикметник буде »Кременчуцький«, а не »Кременчужський«. Зовсім добре пише М. Капій: кременчуцької (»Країна блакитних орхідей«, 1932 р., ст. 13). Російську форму дає А. Чайківський в »На уходах« 1921 р. ст. 140: в Кременчугу. Від російського ж »Кременчуг« подає »Рідний Край« 1922 р. ч. 109 зовсім недобру форму: в Кременчудзі (треба: в Кременчуці або в Кременчуку). І. Огієнко.

Як уживати слова „звичайно". Уважаю, що слово »звичайно« у виразі: »Звичайно, дбаючи про чистоту своєї літературної мови« і т. д. є або москалізмом по формі, що відповідає моск. »канєшна«, або вжите не у властивому свойому значінні. Наше слово »звичайно«, на мою думку, це прислівник часу, а почасти й способу, і вживається в значінні »дуже часто«, »майже завжди«, »зправила«, напр.: Американка — це звичайно жінка наскрізь практична (однако бувають і виїмки). Або: Дитина починає ходити звичайно в другому році життя (але бувають виїмки). Зате: »Розуміється (або: певно), що (або і без »що«) хто дбає, той має«, »Розуміється, без сили притягання землі не падали б тіла на землю«.

При »звичайно« висловлюється певного рода припущення, що щось так буває, — але не мусить так бути. При »розуміється«, певно, само собою, — висловлюється конечність, що так щось є і не може бути інакше. У наших письменників-клясиків нігде не стрінемо слова »звичайно« у значінні »певно« або »само собою« чи »розуміється«. Натомість стрічаємо »звичайно« у його властивому значінні, такому, яке вкладає в нього народ. »На Великдень з в и ч а й н о буває погода, та як буде цього року, не знати«. »Певно (розуміється, само собою), що на Різдво день коротший від ночі«. Якщо би тут сказати »звичайно«, то допускалось би, що в грудні-січні у нашому підсонні може бути й не так.

Юра Шкрумеляк.

Завваження Вд. п. Ю. Шкрумеляка слушні, що до початкового значіння слова »звичайно« в нашій мові. Але вже Б. Грінченко в Словнику своєї редакції так пояснює значіння цього слова: »1) Обыкновенно, 2) Вѣжливо, прилично, 3)

Конечно, разумѣется, само собой, по обыкновенію«. Цебто, вираз »звичайно«, як російське »конечно«, він не вважає за москалізм. Пор. у Шевченка: Звичайно, крадене. Взагалі ж таке уживання »звичайно« часте у письменників Великої України. Так, в »Боротьбі« Петра Колесника (»Життя й Революція« 1932 р. кн. 2-3) читаємо: Варт робити це, звичайно, не на Управі 11. Я, звичайно, одмовилася 18. Звичайно, Андрій нічого не має проти 18. Ви не сподівалися, звичайно, говорити 18. Іван Семенович розуміє, звичайно 20. Але подібні вирази, річ ясна, ліпше оминати. Ів. Огієнко.

Петро перший. Новий журнал »Дажбог« в листопадовім зшитку ц. р. ст. 14 пише: »Петро Великий«. Для кого »Великий«? В українській літературі прийнято звати цього великого ворога України Петро І, позоставляючи звати його Великим тим, кому ця »великість« була корисною.

Зе́рно. Є. Маланюк в своїм новім віршу: З книги Еміграція (»Дажбог«, 1932 р. зш. І, ст. 3) вживає слова »зерно́« з новим (російським) наголосом на кінці слова; український наголос від давнини — на початковому складі (Словник Б. Грінченка дуже добре дає тільки такий наголос). Тому передостанній вірш Є. Маланюка мав би бреніти так: »Зітліле зе́рно пружиться й росте«, а не так, як у нього: »Зерно́ зітліле«.... І. О-ко.

Словник правничої мови.

Правнича парость у духовому житті кожного народу велика й показна, тому нема нічого дивного, що й українські правники віддавна зачали були збирати вирази правничої термінології. Але напочатку справа ця все була більше академічною, бо не мала практичного життєвого примінення. І тільки з 1917 року, зараз же по Великій Революції справа прибрала реальних форм, а в 1918 р. українські інституції вже сильно відчули брак своєї добре виробленої наукової правничої термінології.

З 1918-го року пильно працюють ріжні правничі термінологічні комісії часів Центральної Ради та Гетьманату, а Українське Правниче Товариство в Києві випустило навіть свою працю: »Короткий московсько-український словник судівництва та діловодства«. Але все це, як мало наукове та роблене похапцем, не задовольняло всіх широких правничих потреб. За справу нарешті взялася Українська Академія Наук у Києві.

Академія Наук, власне її Соціяльно-Економічний Відділ, 27 лютого 1919 року вхвалив закласти »Правничу Термінологічну Комісію«, і з того часу й розпочалася жвава праця коло складання правничого словника. Напочатку в Комісії головував акад. історик О. І. Левицький, секретарював І. Ю. Черкаський, а членами були: А. Кримський, Б. Кістяківський, М. Радченко, О. Хруцький, П. Стебницький, В. Ачкасов і О. Бутовський. Скоро по тому Комісія значно поповнилася новими людьми й мала в своїм складі більше двадцяти правників-практиків.

Комісія зовсім по-науковому поставилася до свого завдання й найперше докладно висвітлила методологію своєї праці. Працювала вона дуже довго, бо більше сьоми літ; сама початкова праця її — збирання потрібного матеріялу й обговорення його — взяла 395 засідань (5. IV. 1919 — 26. III. 1921) і півтретя року часу.

Джерела, звідки Правнича Комісія брала собі матеріял, найріжніші. Найперше — Комісія використала все, що зробили були всі попередні комісії й що лишилося в рукописах. Друге джерело — жива народня мова, на яку Комісія, річ ясна, звернула найважнішу увагу, не тільки вибираючи потрібний матеріял із творів народніх, але й посилаючи своїх членів на села шукати правничі терміни.

Надзвичайно корисною була думка Правничої Комісії використати також давні українські акти, взагалі пошукати й стародавньої української правничої термінології. Хоч праця ця була дуже тяжкою, але вона дала корисні наслідки, бо Комісія знайшла коло 2000 стародавніх термінів. Про це правдиво писала вона: »Свідомо ми повводили в словник багато

слів із давньої правничої української мови, щоби з'ясувати звязок сучасної мови з давньою, підвести під сучасну правничу мову історичний ґрунт і показати, яку силу слів із давньої правничої мови заховує сучасна мова України й як жорстоко помиляються ті, котрі обвинувачують теперішню українську мову, закидаючи їй штучність, кованість, галичанізм тощо. Адже показується, що ті самі слова, котрі иноді, здається, так ріжуть наше зросійщене вухо, мала в уживанні українська мова ще перед 200-300 роками. І тільки відірвавши нас у другій половині XVIII в. од нашої давньої культури, від нашої української наукової мови, русифікаційна політика московського імперіялізму примусила нас забути тую мову« (передмова до Словника правничої мови ст. VIII).

Таким чином в 1922 році головний матеріял для правничого словника був уже зібраний. Комісія приступила до останньої редакції, на що пішло їй 136 засідань, і кінчила цю працю тільки 13 червня 1924 року. Виготовленого словника Комісія передала на остаточну філологічну редакцію академікові А. Кримському, що дуже уважно поставився до свого завдання, віддавши на те коло двох літ редакторської праці.

Усі сім літ праці над правничим словником минули в дуже несприятливих умовинах. Праця оплачувалася надзвичайно марно або й зовсім не платилося. Сама Комісія розповідає, що »члени Комісії свою уперту працю провадили в жахливих умовах не тільки голоду, ба й холоду, бо приміщення Академії Наук узимку не опалювано: Академія не мала дров« (Передмова, ст. VII). Тому нема нічого дивного, що Комісія потроху губила своїх членів: в 1919 році вмерли »не своєю смертю« О. Тизенгавзен і В. Колбасьїв, в 1921 р вмер з голоду О. Хруцький і т. п.

І нарешті, по всіх цих нелюдських терпіннях, Комісія в половині 1926 року таки випустила в світ свою вікопомну працю, цінну памятку нашої культури: »Російсько-Український словник правничої мови«, 227 ст. петиту в дві шпальті, з друкарні Академії Наук у Києві, 5000 примірників.

Це великої ціни праця не тільки для спеціялістів, але й для кожного українського інтелігента, особливо письменника. Комісія не склала тільки Правничого Словника, але »Словника правничої мови«, цебто не обмежилася лише правничими термінами, але дала й ті слова, що потрібні правникові в його широкій громадській діяльності, даючи тим змогу не звертатися до інших словників. В словнику вміщено також силу чужоземних слів з добрим українським перекладом. На словах поставлено наголоси, а це привчає адвокатів до правдивої літературної вимови, на що правники наші повинні звернути пильну увагу, бо ж і вони — творці своєї літературної мови.

Коли кажемо: Habeant sua fata libelli (книжки мають свою долю), то дійсно наш український »Словник правничої мови« має, як бачимо, надзвичайно цікаву історію.

Можна тільки пошкодувати, що академічна Правнича Комісія виконала своє завдання без тіснішої співпраці з нашим Науковим Товариством. В Галичині правнича традиція в мові збереглася значно сильніше й повніше, як в Великій Україні, тому власне тут слід було добре пошукати правничих термінів. При другім виданні словника (а воно готується) про це варто б памятати.

Проф. Ів. Огієнко.

Правописні замітки.[1]

Прийменник, творячи з іншою частиною мови прислівника, пишеться з нею разом.

Українська мова надзвичайно багата на ріжні прислівники, що творяться в ній найріжнішими способами. Взагалі ж виробленість прислівників — то ознака культурности мови, бо прислівники ви-

[1] В кожнім числі »Рідної Мови« буде й сторінка, присвячена нашому правописові. Але Редакція хоче більшу частину сил своїх віддавати самій мові нашій, а не зовнішній її формі. Багато народів мають правопис гірший за український, і не надають тому першорядного значіння, але послідовно й карно тримаються того, що вкаже їм найвища їхня наукова установа.

значають при дієсловах те саме, що прикметники при речівниках. Дуже багато прислівників повстають при допомозі прийменників.

Треба добре памятати, що прислівник, хоч би був він складений із декількох частин мови, все мислиться за суцільний і в мові грає ролю одного граматичного цілого.

Ось тому прийменник, творячи з іншою частиною мови прислівника, завжди й обовязково пишеться з нею вкупі на ознаку власне своєї суцільности, напр.: вгору (а не: в гору), вниз (а не: в низ), вперед, взагалі, влітку, взімку, вранці, вдосвіта, всмак, враз, відразу, догори, довкола, докупи, зовсім, завбільшки, завдовшки, завширшки, залюбки, зпочатку, завидна, зроду, згори, назавше, насилу, назустріч, наперекір, наздогад, надаремно, навманя, наскрізь, назад, направо, наліво, помалу, поблизу, поночі, поволі. Так само: якнайкраще, якнайбільше, якнайдовше, щонайсильніше, щонайменше, заслабо, замало, задовго і т. п.

Прийменника пишемо окремо тільки тоді, коли він мислиться яко окремий прийменник і коли він керує іменником (речівником, прикметником, числівником та займенником), напр.: Відійшовши набік, хорий скаржився на бік свій. Робив би надворі, але на дворі такому нічого не зробиш. Накінець ми помандрували аж на кінець міста. Зпочатку нас навчили, що з початку речення пишемо велику букву.

І наша преса, і наші письменники (особливо в Галичині) дуже часто оминають це важливе правило й пишуть прийменники в прислівниках окремо, — цього треба б пильно вистерігатися, бо ж читачі з таких писань переймають і собі неправильні форми. Ось, напр., повість Ю. Шкрумеляка: »Огні з полонин« (Львів, 1930); він пише прийменники в прислівнику разом, як і треба: Піти додому 31, довкруги 22, навперед 21, навстяж 15, ззаду 31, шептав заєдно 39, завбільшки 45 і т. п. Але часто бачимо тут і порушення цього правила (коректорські недогляди), а це тільки шкодить книжці, напр.: Тільки з далека (треба: здалека) дивлюся 3, Заговорила в третє (втретє) 8, Глянув на право (направо) 21, на ліво (наліво) 27, з заду (ззаду) 29, до чиста (дочиста) 28, в право (вправо) глянь 32, з тиха (зтиха) 51, у гору (угору) 57 і т. п. У М. Капія (»Країна блакитних орхідей«) ст. 151: Не хочу вигубити народу мого до щенту (треба: дощенту). Ось нова цікава повість невтомного й тепер нашого письменника А. Чайківського: »До слави« ч. II, 1932; тут бачу: Нагадав від разу (відразу), за чим сюди приїхав 106, Ходімо з відси (звідси) 106, Підносячи шапки в гору 83 (цебто вгору, а не на якусь гору) і т. п.

Ось ще приклади з »Мотрі« Богдана Лепкого (»Українська Накладня«): На ліво біля царя — Меншіков, а на право — господар 7, Очі бігали на право й на ліво 12, За скоро бігає 13, Голов за богато 14, Якор в гору 15 і т. п.

Взагалі треба сказати, що коректа багатьох наших сучасних видавництв неважна й непослідовна, на що треба звернути увагу. І добре було б, коли б наші письменники найперше вимагали від своїх видавців бодай грамотної коректи. Не штука книжку видати, як то роблять деякі наші видавництва, — треба видати так, щоби книжка приносила дійсну користь наш й літературі.

Проф. Д-р Іван Огієнко.

Граматика малої Лесі.

Сторінка для наших молодших[1].

I. „Моя маленька“ й „Мій старенький“.

Леся палко кохала свого татка, а той щиро пестив єдиначку »маленьку Лесю«. Правду вам кажучи, то Леся не така вже там і маленька, — третій рік бігає до гімназії, а »моя маленька« як говорилося на Лесю давніше, так все позостається й тепер. На те Леся не дуже зважає, бо чи ж їй пристало поважно гніватися такого »старенького«?

[1] Також матеріял для бесід на годинах рідної мови в школах народніх і в молодших клясах шкіл середніх.

Пообідній час Леся найбільше любила. Вона швидко забиралася до тихого таткового кабінету, вигідно клалася на просторій канапці й годинку безтурботно спочивала. Розкривалося таємниче старе́ньке таткове бюрко, а там все не переводилися смачненькі несподіванки. А зо стін, густо заставлених товстелезними книжками, приємно поглядали на Лесю десятки лагідних очей зо старих образів.

»Мій старенький« вигідно сідав і собі на тій же канапці й зачинав милу гутірку зо своєю »маленькою«. Він був професором і вмів захоплююче розповідати про нашу мову та про окремі слова такі цікаві речі, що залюбки слухав би його аж до самого вечора. Леся бувало засипує його найріжнішими питаннями, — все їй розкажи! — а татко рівно й тихо говорить та говорить, і його люба бесіда невпинно точиться, немов те безконечне прядево з куделі чи той густий мід із пляшки, що така на нього ласа »маленька«.

Леся пильно вчилася граматики в школі, але там була якась інша граматика. Нецікава. Суха. А оповідань про мову »мого старенького« слухала б цілими днями, захоплено ловлючи кожне словечко його. Усе в нього живе було, все розумне, все потрібне, а що найважніше — все тобі ясне, як на долоні серед дня.

Годинки граматики глибоко позоставались у Лесиній душі й вязали її ще міцнішими нитками з любим татусем. Дещо з тих оповідань »мого старенького« підслухав і я, записав собі немудро й коротенько та й хочу оце подати їх на науку нашим молодшим, усім отим Юркам та Орисям, що такі цікаві знати трохи більше про свою рідну мову.

Сідайте ж, любі, до мене близенько й слухайте пильно-пильненько. А чого не второпаєте — запитайте.

II. Як живе кожна мова.

Коли ми пильненько глянемо навкруги себе, то відразу запримітимо, що все росте, все живе. От тобі родиться людина, росте й помирає; ми скрізь бачимо малих дітей, дорослих людей і старих дідів. Так само родиться й рослина, росте, цвіте, потім сохне й зникає. Живуть і пташки; навіть каміння живе: воно зароджується, збільшується й зникає.

Так самісенько живе й мова наша: вона теж зароджується, росте, цвіте й потроху зникає. Між життям людини й життям нашої мови нема великої відміни, — тільки мова живе незмірно довше за людину.

Люде живуть родинами, родини гуртуються в села, із сіл складаються округи, а з округ — держава. Так само живе й мова: із звуків складається слово, із слів повстає речення або думка, а з думок — оповідання, а зо всього — мова.

Давно-давно колись люде говорили не так, як ось ми тепер говоримо. З бігом віків мова невпинно змінюється і буває, що змінюється дуже багато й глибоко. Слова ростуть і потроху зникають, замість одних слів виростають другі.

Скажемо, було колись у нас слово **пиро** й визначало воно **пшеницю**; слово це жило й колосилося та згодом помалу заникло. Але слово не гине безслідно, — від цього слова **пиро** пішли інші слова, що живуть ще й досі: **пиріг** — перше то був пшеничний хліб, **пир**, **пирувати** — перше визначало їсти пироги. Але згодом позникали й слова **пир**, **пирувати**, замість них пішли слова бесіда, бесідувати або гуляння, гуляти і т. п.

А тепер вам **завдання перше**. Роспитайте-но дідів своїх, чи тепер говорять так само, як говорили за їх молодости? Роспитайте й запишіть також усі нові слова, що про них до війни нічого не знали. А довідавшись про все те, роскажіть, »Як живе й росте мова«; чого не знатимете — питайте в старших. А своє оповідання присилайте нам до »Рідної Мови«.

Дід Огій.

Мова наших видань.

У цім постійнім відділі подаємо короткі огляди мови нововиданих книжок, звертаючи увагу не тільки на невдалі вирази, але й на додатні сторони їхньої мови.

Усіх авторів і видавців як із Галичини так і з Великої України, Буковини, Европи та Америки просимо надсилати нам свої видання для рецензій.

Мирослав Капій: **Країна блакитних орхідей.** Повість, Львів. 1932 р. 158 ст. in 8⁰. Бібліотека »Нового Часу« ч. 35.

У кожного з наддністрянських письменників теперішнього часу бачимо велике й виразне бажання писати літературною наддніпрянською мовою. Те саме робить і М. Капій, густо вживаючи велико-українських форм, напр.: цей, ця, це, до нього 8, з нього 8, магазини (склепи) 8, люде вийшли погуляти 8, в ресторанах та кофейнях 9, із кристалу 9, гуляєш по алєях 10, середніх 10, сильніші 11, прощавайте 12, шоссе 13, розпрощався 13 і т. п.

Але разом із тим загальний вигляд мови — західно-український, напр.: сусідних 7, сусідної 12, богато 9. 10. 13, ждав на скрипт 7, відтак 8 (цебто: потім) перейшовся по кімнаті 9, нараз роздався звук 9, гузик 9, прогулька 11, прогульки 11, що це такого сталося 10, щось цікавішого 10, прецінь 13, тямиш... чи забув вже може 12, у воздусі 8. Рисувалася його стать (постать) у сутінку 132. Падали, не могучи (не можучи, не будучи в змозі) упоратись 90, відпочати (відпочити) 89. Проти нас на степениці находився престіл 129 і т. п.

Часом знаходимо в книжці архаїзми, в літературній мові тепер мало вживані, напр.: По всім усюдам 90 (треба: по всіх усюдах), Проча (інша) маса 144, (Орхидеї — представники) автохтонних живучих єств (ліпше: істот) на марсіянській поверхні 143 і т. п.

Один раз автор добре віддав двійне число: Дві половині 76; шкода тільки, що далі того не додержується й пише: Дві половини 84, Дві години 90, Дві частини 95 (ліпше по-живому: дві-три-чотири половині, годині, частині).

В складні у п. М. Капія добре відбився живий давальний приналежности: »Гудки сповіщали кінець денній роботі« 8 (у нас часто недобре пишуть:... кінець денної роботи.

З чужими словами чимало плутанини в книжці М. Капія. Напр.: »Цілу Анабазіс мені розказуєте« 34, — »анабазіс«, по законах української мови, мусить бути тільки мужеського роду, а не жіночого, як у мові грецькій (див. нижче ст. 29). »В судні, скопіованім з їхнього« 92, — українізуємо й пишемо »скопійованім«. »З косами, придержуваними над чолом діядемом« 85, — в Вел. Україні »діядема« жін. роду. »По другому боці коридоря« 96 — в Вел. Україні коридор, з коридору. М. Капій пише: Ол райт 46, Містер Черчіл 47, Гемілтона 73 і др., цебто не мягчить англійського *л*, як воно й справді вимовляється, чого ж тоді: з Льондону 73, льорда 73, джентльмен 46? Непослідовно.

Спинюся ще на деяких невдалих виразах. Не »грьохіт« ст. 74, а грохіт. Не »гень, десь у долі« 74, а ген. На ст. 127 читаємо: »Килими, що їх ткають у Кашмірі«, — не ткають, а тчуть (ткати, тчу, тчеш, тче, тчемо, тчете, тчуть), пор. Приказку Номиса ч. 10274: Там тчуть і прядуть, мені починок дадуть, ч. 2541: Вона плахти тче.

Бажання писати наддніпрянською мовою — святе бажання, але треба таки добре знати ту мову, бо йначе впадатимемо в непорозуміння. Ось трохи прикладів. Наше українське »благословляти« вживається з акузативом, тому добре пише М. Капій: »Стояв, благословляючи судно« 76, але поруч маємо архаїзм-полонізм: »Старець благословляв починові« 74 (треба: почин). Або: »Подорожні не можуть рискувати своїх легенів« 82; коли по-наддніпрянському, то »рискувати своїми легенями«, коли ж по-наддністрянському, то »ризикувати своїх легенів«. Цебто не зручно давати в тім самім реченні форми ріжних територій.

На закінчення ще деякі вияснення. Мещканці Києва звуть себе »киянами«, а не київцями (див. у Капія: »Читатимуть Київці« ст. 8 і др.); пор. у Шевченка 378: А вас, моїх святих киян і ваших чепурних киянок оддав (»Юродивий«). Свято Богоявлення зветcя в Великій Україні Водо́хрещі (або Водо́хреща), і це слово вживается звичайно у множині. Тому невдало пише М. Капій:» Ще від Водохрещі 67 (треба: від Водохрещ), »Останньої Водохрещі (треба: останніх Водохрещ або Водохрещів) за обідом 67. Пор. у Номиса ч. 516: Тріщи не тріщи, вже минули Водо́хрещі.

Дієвою особою в повісті М. Капія є журналіст Артименко. Від церковно-словянського гр. »Артемій« українска мова знає тільки Артем (див. Словник Б. Грінченка т. IV ст. 549), а тому й прізвище може бути тільки Артеменко, а не Артименко. Пор., напр., в »Життя й Революція« 1932 р. кн. 2-3 на ст. 66 оповідання »Скарби«, а написав його — Леонід Артеменко.

І. Огієнко.

Говори української мови.

У цім постійнім відділі подаємо ріжний діялєктичний матеріял живої української мови: оповідання, казки, приказки, загадки, пісні і т. п., записані зовсім так, як їх оповідає сам нарід. Записувати належить від осіб неписьменних, ліпше від жіноцтва. В таких записах непремінно зазначайте: 1) місцевість, звідки записано, 2) від кого записано (прізвище, вік) і 3) хто й коли записав. Записувати належить тільки так, як чуєте, нічого не виправляючи й не перероблюючи на літературний лад. На кожнім неодноскладовім слові треба ставити знак акценту. Складайте словнички цікавих слів своєї місцевости, особливо ж назв термінологічних. Просимо присилати нам цей матеріял, і Редакція охоче його використає. В дальших числах »Рідної Мови« подамо докладну програму для опису українських говорів.

Редакція також цікавиться зразками занечищеної нашої мови з околиць, де український нарід живе всуміш із народами іншими, напр. в Румунії, Чехії, Венгрії, Канаді, Америці й інші. Просимо подавати й такі зразки.

1. Траба жинку шінувати.

Ковала зазулька
В лісі на йорісі,
Траба жинку шінувати
Єк ластивку в стрісі.

Не меш її шінувати —
Не меш її мати;
Она ж тобі не служниця
Все поле обробјати.

Она ж тобі не служниця,
Она тобі ґаздиня,
Вітки йдеш — усе прийдеш —
Хатка не пустиня.

Вітки прийдеш —
Так єк то до того, —
Вна ж тобі дасг їсточки
Усе тепленькóго,
Куда тебе виріжєє,
Та все біленькóго.

Записано в Ясенові Горішнім на Косівщині 11 серпня 1932 року від 54-літньої неписьменної Анни Прокопюкової. Деякі місця Анна позабувала, чому вірш трохи зіпсутий. І. О-к о.

2. Занечищення української мови.

Ось зразок української мови, занечищеної мадяризмами в селі Річка, округа Волове, жупа Мараморош на Підкарпатті: »Ми їхали орсаґом у варош та потрафили на вашар, де нас зазьвідали, що собі ківенуєме, та ми сказали, що йдеме до ярошбірова на бічаляж«. Це одне речення, що подає закінчену думку...

Д-р В. Виногородський.

Чистота й правильність української мови.

Відповідь на запитання наших читачів.

У цім постійнім відділі подаємо відповідь на запитання наших читачів у справах чистоти й правильности української мови. Нехай наша »Рідна Мова« стане тим науковим цетром, де кожний українець зможе добути хоч до певної міри авторитетну наукову відповідь на свої сумніви в справах рідної мови. Відповідь дається тут коротка, а пізніше ті ж питання будуть вияснені ширше в окремих нарисах.

В родовім відмінку множини писати -ий чи -ей? Пише мені Вд. п. Юра Шкрумеляк: »Я дуже цікаво жду завваг Пана Професора про ґенет. множини: *-ий* чи *-ей?* Людей чи людий, дітей чи дітий, новостей чи новостий чи ще новостів? Ото буде цікава річ. Почасти В. Сімович, а також рішучо Д. Николишин обстоює закінчення *-ий* і я радо схиляюся до цієї думки. Чи закінчення *-ей* не москалізм?«

В жаднім разі не москалізм. З найдавнішого часу родовий множини (G^3) основ на *ĭ* муж. чи жіночого роду кінчився на *-ий* або на *-ьй*, а це останнє правильно дало *-ей*. З часом запанували дві кінцівці: *-ий* та *-ей*, що в українській мові цікаво розподілилися: в східних говорах запанувало *-ей*, в західних *-ий*. Отож те й те закінчення — наші старовічні. Звичайне в наші мові поплутання *е* з *и* (особливо неакцентованих, пор. земля — зимля) допомогло взагалі поплутанню *-ей* та *-ий*. Історію цих форм подам ув одному з ближчих чисел »Рідної Мови«. Поки що відсилаю до своєї монографії: »Українська літературна мова XVI-го ст.«, 1930 р. ст. 332-334.

Спірні питання нашого правопису. Вд. п. Олександер Горуцький у довгім листі скаржиться — часом з їдкою іронією — на непорозуміння або й на новини теперішнього правопису. Ви поставили мені так багато найріжніших запитань, що не маю змоги відповісти на них навіть коротко, а докладна на них відповідь склала б окрему книгу. Таку книгу я вже написав, це: »Нариси з історії української мови. Система українського правопису«, 1927 р. 216 ст. Тут знайдете всі відповіді на ваші запитання.

Орудний відмінок однини на -ом, -ем, -ою, -ею. Скаржиться Вд. Адвокат Др. Гр. Олійник із Грималова, що »оден граматичний вислів не дає мені спокою. Річ власне про те, коли саме при речівниках мужеського (чоловічого) й середнього роду треба вживати в VI-м відмінку закінчення -ом, а коли -ем, бо в наших літературних писаннях, а головно в часописах, подибую страшну, на мій погляд, неправильність«. Коротенько відповідаю. В літературній нашій мові принято в словах муж. і сер. роду в оруднім (VI-м) відмінку однини в твердій відміні писати -ом, а в мягкій -ем (а не -ьом), напр: столом, котом, вікном, але: конем, полем, Василем, ножем, мечем, ковшем, борщем, гостем, кравцем, учителем, учнем, царем, кобзарем, товаришем, раєм і т. п. До твердої відміни належать слова, що кінчаться на твердий приголосний звук, а до мягкої — що кінчаться на -ь, й, ж, ч, ш, щ, ар, ир, в сер. роді на -е. Багато живих українських говірок широко знають -ом і для слів мягкої відміни (коньом, учительом, ножом і т. п.), але сучасна наша літературна мова й вимова рішуче не допускають його для слів мягкої відміни. Те саме маємо і в словах мягкої відміни жіночого роду (цебто в словах на -я, -жа, -ча, -ша, -ща): в оруднім відмінку вони кінчаться на -ею (а не на -ьою чи -ою): землею, попадею, молодицею, їжею, стелею, душею, кручею, пущею, піснею, вишнею і т. п. (а не: земльою, душою і т. п.). Навпаки, орудний відмінок прикметників ж. р. кінчиться на -ою, -ьою: народньою, гожою, пекучою, хорошою, пропащою. Докладніше росповідаю про це в своїй праці: »Чистота й правильність української мови«, Львів, 1925 р. ст. 38-39, 46-47.

Помер — вмер. Пише мені Вд. п. Богдан Заклинський, що в нашій пресі плутають »помер — вмер«, а »помер« — то москалізм (»памйор«). Ні, це трохи не так: Слово »помер« не москалізм, але наш архаїзм. Слово »помірати«, а від нього й »помер«, добре відомі в нашій мові. Напр. в наших Думах (вид. 1920 р., Львів) читаємо: Буде отець-мати помірати 71, А в чистому полі помірати 100, На чужому подвірі помірала 117, От тогді то Хмельницький помер 143. Але частіше вживаємо вмер, умер: Його батько вмер, Б. Грінченко, »Під тихими вербами« ст. 251. В піснях і приказках панує справді »вмер«. Літературна російська мова знає тільки »умер«, а простонародня — й »памёр« (памьор, а не памйор). Про інші слова див. в моїм »Укр. стилістичнім словнику« 1924 р.

Як по-українському передати слово »ґлетчер«? Питає мене Вд. п. сенаторка О. Кисілевська, яким українським словом передати ґлетчер. На жаль, усталеного на це слова нема. Академічний »Російсько-український словник« т. І. 1924 р. на ст. 168 подає: льодо́вець (II відмінок — льодівця), льодовик, — обидва терміни дуже добрі. Так само й »Російсько - український техничний словник« В. Дубровського. 1926 р., під ч. 1768 подає: глетчер — льодовик. В Галичині вживають не злого »ледівець«; форма »ледняк« — недоладня. Що до цих термінів, треба памятати, що в Вел. Укр. кажуть лід — з льоду, а в Галичині лід — з леду; звідсі льодовець і ледівець.

Пане Професоре, а не — Пане Професор. Українська мова відріжняється від інших мов, напр. мови російської, тим, що вповні зберегла прастару форму зовного (вокатива) відмінку. Запримітив я, що в Галичині часто замість зовного уживають називного в речівниках, що визначають титули та посади, напр. кажуть: Пане Професор, Доктор, Меценас, Директор і т. п. Більшість моїх дописувачів починає свого листа: Пане Професор або Пане Доктор. Це безумовно помилкові форми, треба казати: Пане Докторе, Пане Професоре, Меценасе, Директоре, Інспекторе, Пане Голово і т. п.

Проф. Іван Огієнко.

Огляд нових праць для вивчення української мови.

Гр. Іваниця: Метода чи метод. У »Віснику Інституту Української Наукової мови«, Київ, 1928 р. вип. І на ст. 46-48 Гр. Іваниця вмістив невелику статейку, в якій справедливо доводить, що правильнішою формою для нас буде »метод«, а не »метода«. Українська мова, позичаючи слова з чужих мов, звичайно не затримує чужого роду, але надає свій рід, згідно з вимогами своєї фонетики. Справді, грецькі слова жіночого роду на *-ος* українська мова позичає так, що відкидає чуже їй закінчення, чому слова ці стають у нас словами мужеського роду, напр.: синод. період, епізод, так само анабизис і т. п. Так само мусить бути й »метод«. Але в Україні тепер велика мода (за прикладом польським) на фемінізацію позичених слів, чому шириться й закріплюється форма »метода« жіночого роду.

І. О-ко.

Проф. Іван Огієнко: Чистота й правильність української мови. 1932. Найвизначнішою подією серед нашої популярної мовознавчої літератури за минулий рік безперечно був ряд нарисів Проф. Д-ра І. Огієнка, що появилися в »Новому Часі« за першу половину 1932 р. під спільною назвою: »Чистота й правильність української мови«.

Редакція »Нового Часу« виявила велике зрозуміння потреби подібних нарисів, а навіть досить мужности, даючи своїм читачам лектуру з такої »нецікавої« царини, як мова. Статті ці — перша такого роду спроба в нашій пресі, бо т. зв. »кутики« мови в »Ділі«, »Меті« і інш. принагідні, безсистемні й не творять цілости.

Уже перші нариси »Чистоти й правильности« викликали живе заінтересування, про що свідчить цілий ряд відповідей, що їх давав автор Нарисів на численні запити своїх читачів. Навіть із уміщених у »Чистоті« відповідей бачимо, як багато накопичилось цікавих, ніде не обговорюваних проблем. Тут є й про літературну мову Галичини й Великої України, про чужі впливи в укр. мові, про милозвучність укр. мови, про правопис ітд., ітд. (наголовки окремих розділів »Чистоти й прав.« подаються в ч. 2-м »Р. М.«). Усе це в популярному живому викладі, ілюстрованому десятками прикладів, узятих із творів найкращих письменників або з живої народньої мови.

Більшість наших мовознавців звертають мало уваги на плекання літературної мови; у кожному разі не діляться своїми про це думками з читаючим загалом. Тим важніші розмови (бо »Чистоту й прав«, можна так назвати) фахівця, що видав уже кілька цінних праць з нашої літературної мови (Найважніші з праць проф. І. Огієнка в цій ділянці: 1. »Український Стилістичний Словник. Підручна книжка для вивчення укр. літературної мови«, Львів, 1924, 2. »Чистота й правильність української мови«, Львів, 1925 р. і 3. »Українська літературна мова XVI ст.«, Варшава, 1930 р.).

Значіння »Чистоти й правильности«, яко будителя в широких масах зацікавлення до своєї мови, безперечно велике, і можна лише пошкодувати, що ці Нариси не зявилися досі окремою відбиткою, — розкинуті бо по багатьох числах часопису, вже тепер вони недоступні до щоденного користування.

Мгр. І. Коровицький.

До прихильників Рідної Мови.

1. Прихильники Рідної Мови.

»Рідна Мова« поставила собі завданням сіяти добрі знання про українську мову не тільки серед вибраних фахових кругів, але й серед широкого нашого громадянства. Це своє важливе завдання зможемо відповідно виконати тільки тоді, коли »Рідна Мова« якнайширше піде в саму гущу нашого письменного люду, цебто коли матимемо якнайбільше число передплатників серед широких кругів українських читачів.

Своє відповідальне культурне завдання »Рідна Мова« зможе успішно виконувати тільки при одностайній і міцній допомозі щиро відданих їй Прихильників Рідної Мови. Віримо, що в кожній місцевості знайдеться бодай один такий Прихильник, що не пожаліє свого труду й часу й охоче, віддано та з замилуванням попрацює для виконання нашого культурного завдання.

Тому просимо всіх, кому лежить близько до серця добрий і нормальний розвиток української мови, написати нам про свою згоду взяти на себе хоч і важкі, але почесні обовязки Прихильника Рідної Мови й бути з Редакцією в постійнім живім звязку. Усім Прихильникам будемо висилати ріжні наші оповістки, чеки й видання на продаж.

Праця Прихильників Рідної Мови така:

1. Ширити знання про українську мову чи то устно, чи відповідними виданнями.

2. Організувати »Гурток Плекання Рідної Мови« при »Просвітах«, Читальнях, Кружках »Рідної Школи«, »Союзі Українок« і т. п.

3. Розповсюджувати скрізь »Рідну Мову«, збираючи для неї передплатників.

4. Заохочувати українське громадянство та українські інституції й організації не тільки до численної передплати »Рідної Мови«, але й до показного збільшення »Фонду Рідної Мови«.

5. Підшукувати в себе і в сусідніх містах Прихильників Рідної Мови й подавати їхні адреси до Редакції.

Закликаємо членів »Просвіти«, Гуртків »Рідної Школи«, »Союзу Українок«, нашу академічну молодь і взагалі всіх, хто правдиво цікавиться добрим розвитком літературної української мови, чисельно зголошуватись у Прихильники Рідної Мови й діяльно допомагати нам у нашій відповідальній і важкій праці.

2. „Гуртки Плекання Рідної Мови".

Знання рідної мови серед нашого широкого громадянства безумовно займає останнє місце в низці тих наук, що ми виносимо їх зо школи. Коли з таких наук, як історія, література, науки природничі й інші все бачимо певні знання й постійне їх поповнення поза школою, то знання своєї мови далі шкільної граматики звичайно не йде. Стан такий зовсім ненормальний і сильно шкодить розвиткові нашої літературної мови.

Щоби підвищити ступінь загального знання української мови, Прихильники Рідної Мови мусять подбати, щоби в їхній місцевості обов'язково заклався »Гурток Плекання Рідної Мови«. Закладати такі гуртки треба при ріжних уже існуючих освітніх і інших українських організаціях та товариствах, коли тільки їхні статути дозволяють на те.

Завдання »Гуртка Плекання Рідної Мови« такі:

1. Урядження прилюдних викладів на теми мовознавчі, а головно з життя української мови.

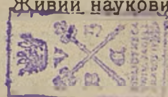
2. Гурткове читання мовознавчої літератури й дискусія над прочитаним.

3. Гурткове читання творів кращих українських письменників і дискусія над мовою й стилем того письменника.

4. Розповсюдження серед широкого громадянства мовознавчої літератури.

5. Дослід місцевої української говірки.

6. Живий науковий звязок із »Рідною Мовою«.

Ріжне.

† **Роман Завілінський** (1855-1932). 21 жовтня цього року вмер у Кракові знаний польський учений Роман Завілінський. Добрий знавець польської літературної мови, З. видав кілька книжок з мовознавства, а серед них і таку цінну, як Словник синонімів (Słownik wyrazów blizkoznacznych i jednoznacznych, 1926 р.). Добре розуміючи значіння літературної мови в розвитку нації, З. ще в 1901 році заснував місячник »Poradnik Językowy«, що з того часу виходить без перерви і придбав собі заслужену славу. 31 рік видавав З. свій місячник, подаючи найріжніші пояснення та поради на сумнівні питання польської літературної мови. Польське громадянство добре оцінило потребу такого місячника, як »Poradnik Językowy«, і він спокійно виходив без журби за завтрашній день. З початку цього року хорий З. передав свій місячник Варшавському »Товариству правильности мови«.

Запрошуйте нових передплатників. Доданим до цього числа »Рідної Мови« чеком просимо наших читачів доповнити передплату до розміру річної чи піврічної, або передати його особі, що стане передплатником нашого журналу. Це число висилаємо й деяким нашим громадянам не передплатникам і просимо їх передплатити »Рідну Мову«.

З Новим Роком найсердечніше вітаємо всіх Передплатників та Прихильників »Рідної Мови«. Щиро бажаємо всім, щоби Новий Рік справді приніс нам добрий поступ в розвитку культури української літературної мови

»Фонд Рідної Мови«. Дбаючи про належний розвиток української літературної мови, яко головної ділянки рідної культури, зложили на »Фонд Рідної Мови«: Блаженний Діонисій, Митрополит Варшавський — 100 зл., Преосвященний Єпископ Йосафат Коциловський — 20 зл., Докторова Яр. Мандюкова — 20 зл., Проф. Х. Лебідь-Юрчик — 6 зл., о. Іван Губа — 4 зл., Інж. Оп. Нестеренко — 5 зл., о. Прот. П. Табінський — 5 зл., Михайло Боднар — 1 зл., Петро Букало — 50 гр. А разом — 161 зл. 50 гр.

Усім цим Добродіям Рідної Мови Редакція складає свою сердечну подяку. Тільки при щедрій однодушній допомозі на »Фонд Рідної Мови« широкого нашого громадянства та наших інституцій зможемо створити авторитетний центр для вивчення рідної мови. Продовження цього списку подамо в другому числі.

Відповідальний Редактор *Д. Грималo-Сідлецький (Сава Крилач)*. Друкарня ОО. Василіян у Жовкві.